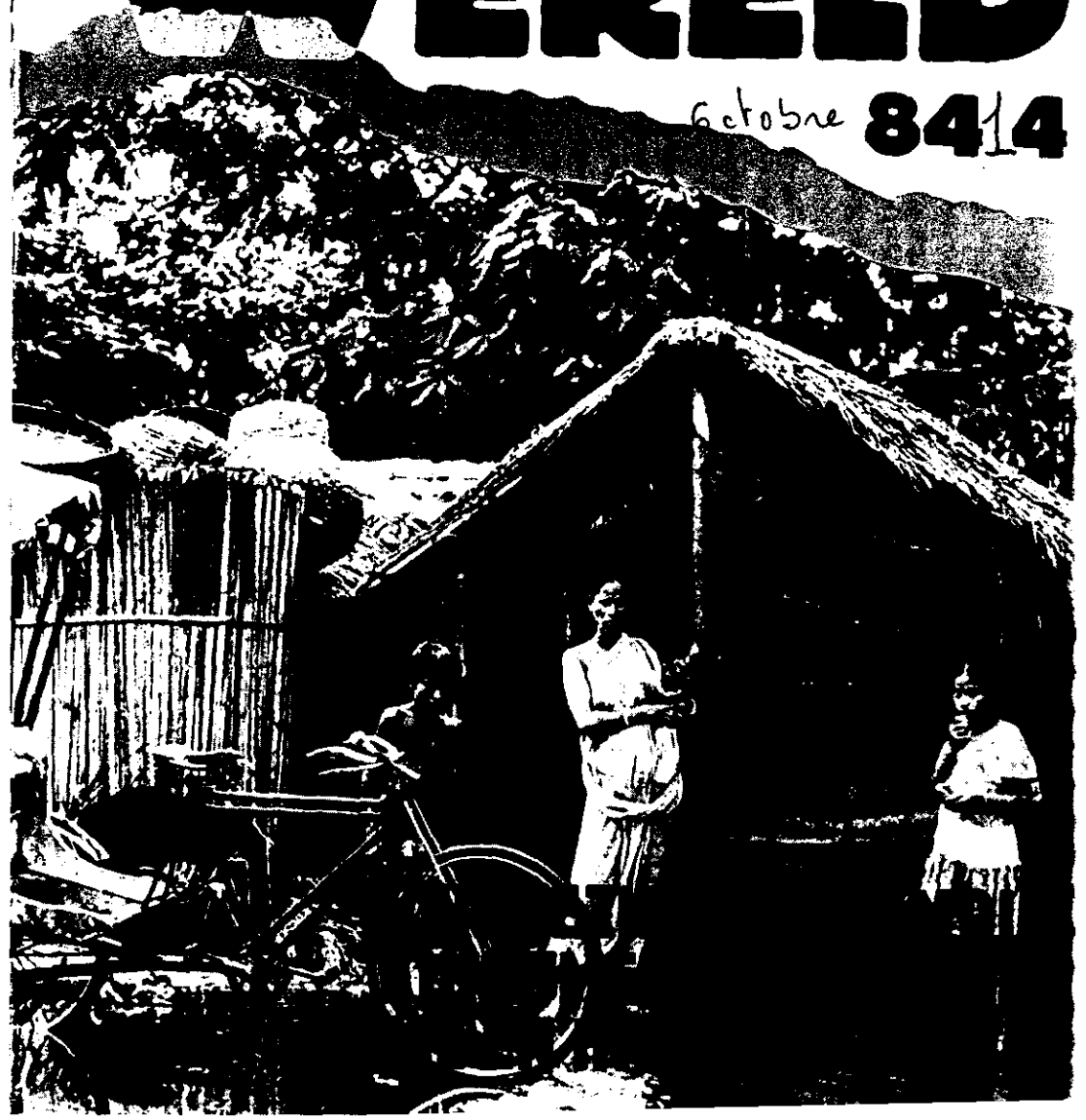

DERDE WERELD

octobre 8414

ALAIN LIPIETZ

HOE HET MONETARISME DE INDUSTRIALISATIE VAN DE DERDE WERELD HEEFT VERSTIKT

Dertien augustus 1982. Als een donderslag bij zwaarbewolkte hemel vindt datgene plaats waarvan verwacht werd dat het een financiële ineenstorting op wereldschaal zou inluiden: een van de grootste debiteuren in de Derde Wereld kan niet meer aan zijn betalingsverplichtingen voldoen. Mexico kondigt aan dat het de betalingen stopzet en alle andere grote schuldenaren haasten zich om nieuwe onderhandelingen over hun schulden te eisen. De verwachte ramp blijft echter uit. Een zomer op de rand van de afgrond gaat over in een kalmere herfst. Opgelost is er natuurlijk niets. Tot aan de conferentie van Caracas en in afwachting van de jaarvergadering van het Internationale Monetair Fonds lopen de achterstallige betalingen op, terwijl de hernieuwde onderhandelingen over de Braziliaanse schulden moeilijk verlopen. Het debat gaat ondertussen door en concentreert zich zowel op mogelijke oplossingen als op de vraag wie de blaam treft. Twee vragen die uiteraard nauw met elkaar verbonden zijn. Iedereen weet tenslotte dat de schulden (en de rente) van de Derde Wereld nooit volledig zullen worden afgelost. De centrale kwestie is welk deel van die schulden *afgeschreven* zal worden (ten koste van de krediteur) of *op de lange baan geschoven* wordt (verhoogd met provisie en opgeld ten koste van de debiteur). En wat de schuldvraag betreft: hebben de banken wat al te gemakkelijk leningen verstrekt of hebben de landen van de Derde Wereld onredelijk veel geld geleend en dat, vervolgens over de balk gesmeten?¹

Niemand haalt het in zijn hoofd het Franse elektriciteitsbedrijf *Électricité de France* te verwijten dat het 150 miljard francs (20 miljard

dollar in vergelijking met de 80 miljard dollar van Mexico) heeft geleend voor de bouw van kerncentrales, die inmiddels een overschot aan energie produceren. Die leningen zijn afgesloten in de veronderstelling dat er een industriële groei zou plaatsvinden. De crisis, die versterkt werd door de deflatiepolitiek van de belangrijkste geïndustrialiseerde landen, heeft die veronderstelling ondermijnd. Kan hetzelfde niet gezegd worden van het grootste deel van de leningen die de Derde Wereld heeft afgesloten?

Het valt niet te ontkennen dat er in de Derde Wereld kredieten zijn misbruikt. De rijken in het Zuiden wordt een gebrek aan burgerzin verweten, omdat ze inkomsten die ze in het Zuiden verworven hebben, naar banken in het Noorden hebben overgemaakt.² Op deze manier werd in 1982 elf miljard dollar teruggesluisd. Maar dit verschijnsel doet zich vooral voor in olie-exporterende landen als Venezuela en Mexico, daar heerst immers maar al te duidelijk een renteniersmentaliteit. Men wijst ook op de speculatie in onroerend goed, het overvloedig consumptiepatroon van de middenklassen, enzovoorts. Dit gaat echter het meest duidelijk op voor landen die in de jaren zeventig het monetaristische spoor volgden, de echte *nieuwe deïndustrialiserende landen* als Chili en Argentinië, waar de regering een nationale industrie om zeep hielp die in de voorafgaande decennia was opgebouwd dankzij een politiek van importsubstitutie.³

Nee, wat we werkelijk moeten verklaren is de dramatische situatie van die landen die op een groei van de investeringen gegokt hebben, die vertrouwend op de 'supply-side economics', dat wil zeggen door hun grenzen open te gooien voor importen en alles op de export te zetten, hoopten de leningen die ze in het verleden afgesloten hadden af te kunnen lossen met de 'belofte van werkgelegenheid in de toekomst'.⁴ Het gaat om de verstikking van de nieuwe vormen van industrialisatie in de landen van het Zuiden (en het Oosten!).

In dit artikel zullen we allereerst terugkomen op de grondslagen van de nieuwe vormen van industrialisatie, die tenderen naar een ideaal soort van accumulatie dat we 'perifeer Fordisme'⁵ zullen noemen. Dit accumulatiemodel hangt nauw samen met dat van de geïndustrialiseerde landen. Daarna gaan we in op de vraag waarom op het moment waarop het Fordisme in het centrum in de jaren zeventig aan een periode van 'langzame groei' begon, het perifere Fordisme voortstoomde met groeicijfers van rond de tien procent. Tenslotte zullen we laten zien hoe de toepassing van een 'monetaristisch' beleid in het centrum eerst het centrum zelf en daarna het Zuiden naar de rand van de afgrond bracht. Met het uiteindelijk overboord gooien van het monetarisme werd de schade niet hersteld en de toch al onafwendbare algemene crisis van het Fordisme nog verergerd.

Wat is 'perifeer Fordisme'?

De 'oude internationale arbeidsdeling', waarin het Noorden industrieproduk-

ten exporteerde en het Zuiden grondstoffen en arbeidskrachten, korrespondeerde met een ontwikkelingsmodel van het kapitalisme in het centrum dat nu tot het verleden behoort. In dat tijdperk van concurrentie-kapitalisme schiep de kapitaalakkumulatie in het centrum daar geen bijbehorende afzetmarkten. Daardoor bestond steeds het gevaar dat onderconsumptie een crisis van overproductie teweeg zou brengen. De crisis van 1930 was daarvan het laatste voorbeeld. De kapitalistische metropolen moesten op zoek naar afzetmarkten in het buitenland.

Na de Tweede Wereldoorlog werd onder druk van arbeidersstrijd en van 'intelligente' vertegenwoordigers van het kapitaal als H. Ford en J.M. Keynes, de tendens tot overproductie 'intern' opgelost door de geïstitutionaliseerde koppeling van de stijging van de produktiviteit in de ondernemingen (ten gevolge van mechanisatie en uitsplitsing van werk) aan de stijging van de koopkracht van de loontrekkers (dankzij kollektieve arbeidsovereenkomsten en de welvaartsstaat). Het systeem van accumulatie van kapitaal en beheersing van de faktor arbeid dat een sterke toename van de produktiviteit combineert met stijgende reële lonen, noemt men 'fordisme'. Het daarmee korresponderende economisch beleid, heet 'Keynesiaans' beleid.⁶

Door een vertraging in de toename van de produktiviteit, die zijn oorsprong vond in de organisatie van de arbeid, kwam het Fordisme in een crisis terecht. Op een bepaald moment was het niet meer mogelijk de olopende kosten van mechanisatie te verenigen met de handhaving van een bepaald winstnivo en een grotere koopkracht.⁷ De crisis komt dus niet voort uit een gebrek aan afzetgebieden: het is een crisis in de realisatie van het kapitaal. Pas in tweede instantie hebben pogingen om de winst te herstellen door een aanval op de koopkracht van de massa, geleid tot een crisis van overproductie. Er kan dus ook geen sprake zijn van een radicale oplossing van de crisis door alleen een herstel van de vraag.

Kapitalistische ondernemingen die zich gekonfronteerd zagen met een daling van de rentabiliteit, gingen daarop op zoek naar goedkope en slecht georganiseerde arbeidskrachten. De Fordistische arbeidsorganisatie maakte een geografische scheiding van de drie nivo's van arbeidsdeling mogelijk (nivo 1: produktontwikkeling, nivo 2: produktie door geschoolde arbeiders en nivo 3: montage door ongeschoolde arbeiders).⁸ De werkzaamheden van de nivo's 1 en 2 bleven grotendeels in het centrum terwijl die van nivo 3 'overgeplaatst' konden worden naar de periferie, eerst binnen het centrum zelf (het westen van Frankrijk, het zuiden van de Verenigde Staten), daarna naar de direkte periferie (Mexico, Zuid- en Oost-Europa) en vervolgens nog verder.

De multinationals moet men echter niet zien als een demiurg*, die

* Wereldbouwer; de intelligentie die de chaos het kosmos ordent (volgens Plato); ook: bemiddelaar tussen de goden en de lagere sferen.

op z'n eentje de 'nieuwe internationale arbeidsdeling' organiseert en evenmin mag die rol worden toebedeeld aan de spookachtige bewegingen van de 'wereldeconomie' of van het 'kapitaal op wereldschaal'.⁹ De opkomst van de 'nieuwe industrialiserende landen', vloeit voort uit het samenvallen van de genoemde plannen van het kapitaal met de autonome politiek van bepaalde overheerste landen om hun arbeidsreserves productief te maken. Deze politiek veronderstelt een autonome houding van de staat, niet alleen ten opzichte van de uitgebuite klassen en het wereldimperialisme, maar ook ten opzichte van de oude heersende klassen, die grote belangen hadden in land- en mijnbouw.¹⁰

De eerste vorm van nieuwe industrialisatie, die in de jaren zestig opkwam in een viertal Aziatische landen en nu aan de dag treedt in 'tweede golf' landen als de Filippijnen en Marokko, kan gekenschetst worden als 'bloeddorstige Taylorisatie'. *Taylorisatie* omdat het gaat om arbeidsintensieve industrieën (kleding en elektronika), waarin ten behoeve van de winst vrouwen op een eeuwenoude manier worden uitgebuit: ze worden afgericht op de gewenste discipline. *Bloeddorstig* omdat het concurrentievoordeel gebaseerd is op een verschrikkelijke super-uitbuiting, die berust op macht.¹¹ Dit industrialisatiemodel is in sociaal opzicht zeer onstabiel. Bovendien komprimeert het de wereldvraag door alleen de lokatie van de arbeid te veranderen. Daarmee roept het protektionistische reacties op in de 'oude landen', die hun werkgelegenheid willen veiligstellen.

De meer ontwikkelde vorm van nieuwe industrialisatie, die in de jaren zeventig werd doorgevoerd in landen als Mexico, Brazilië en Zuid-Korea,¹² is ook veel interessanter. Of het nu komt door de erfenis van een eerder beleid van imports substitutie of door een aloud handelskapitalisme, of het resultaat is van een soms 'wonderbaarlijke' verhoging van de export van grondstoffen (olie bijvoorbeeld), of het vervolg op een fase van export van industrieproducten, gebaseerd op 'bloeddorstige Taylorisatie', in de jaren zeventig ontstond er in deze landen een maatschappij met autonoom lokaal kapitaal, een betrekkelijk welvarende middenklasse en kernen van een arbeidersklasse met organisatie-ervaring. Die landen kregen daarmee de gelegenheid een nieuwe strategie te volgen, die we *perifeer Fordisme* noemen.

Waarom *perifeer Fordisme*? Het is Fordisme omdat het gebaseerd is op een koppeling van intensieve accumulatie en een groei van de markt. Maar het blijft perifeer, in twee belangrijke betekenissen van het woord. Op de eerste plaats blijven binnen de produktieverdeling van op wereldschaal producerende ondernemingen de arbeidsvormen en produktkombinaties, die korresponderen met een nivo van produktie door geschoolde arbeiders, en bovenal de machine-industrie, grotendeels *buiten* deze landen. Op de tweede plaats is hun afzetmarkt afgepaald door een specifieke combinatie van een lokale consumptie door de moderne middenklasse, een beperkte mogelijkheid voor arbeiders uit de Fordistische sektor om huishoudelijke apparaten

aan te schaffen en de goedkope export van dezelfde produkten naar de centrumlanden. Zeker, men gaat ervan uit, dat de vraag op wereldschaal zal toenemen, met name de vraag naar duurzame consumptiegoederen. Maar zo'n vraag wordt niet op institutionele wijze op nationale schaal gereguleerd, als een functie van produktiviteitsgroei in lokale Fordistische vestigingen.

Een ouderwetse politiek van imports substitutie wordt hier, kortom, gekombineerd met een politiek van exports substitutie en dikwijls ondersteund door de stimulering van de export van grondstoffen. Tezelfdertijd is daarentegen de import uit het centrum gegroeid,¹³ hoofdzakelijk van industriële investeringsgoederen, die op de eerdergenoemde nivo's 1 en 2 van de nieuwe arbeidsdeling worden geproduceerd. Perifeer Fordisme moet daarom bestudeerd worden als a) een accumulatiemodel voor ieder nieuw industrialiserend land afzonderlijk en b) als een accumulatiemodel dat vanuit het oogpunt van produktie en afzet het centrum en de nieuwe industrialiserende landen op wereldschaal verenigt.

Benadrukt moet worden dat er een enorme verscheidenheid bestaat in de accumulatiemodellen die hier onder de noemer 'perifeer Fordisme' worden gevat. Zo was in 1978 de verhouding van de export van industrieproducten ten opzichte van de interne vraag ernaar in Mexico 4,1 procent en in Zuid-Korea 25,4 procent. In elk afzonderlijk accumulatiemodel weerspiegelt de preciese verhouding tussen de uiteindelijke binnenlandse vraag, de imports substitutie en de industriële heruitvoer de nationale bijzonderheden van de wijze van beheersing van de arbeidersklasse (met name de loonverhoudingen), de manier waarop de heersende klassen aan de macht blijven, enzovoorts. Het feit dat Mexico relatief democratisch is, tenminste in de stedelijke sektor, is veelbetekenend.

De term perifeer Fordisme moet ook alleen maar gebruikt worden als de groei van de interne markt voor industrieproducten echt een rol speelt in het nationale accumulatiemodel. Hoewel sommigen Zuid-Korea blijven beschouwen als een konfektie-atelier, waar de 'bloeddorstige Taylorisatie' nog steeds de skepter zwaait in overgeplaatste segmenten van arbeidsintensieve industrieën, heeft dit land al lang het voor de jaren 1962-1972 karakteristieke groeipatroon achter zich gelaten. Sinds 1973 richt de groei zich weer op de interne markt: het aandeel van de export daalde van 28 tot 23 procent. Door een actief beleid van imports substitutie verminderde het aandeel van de import op de interne markt van 27 tot 20 procent. De reële lonen, die vroeger minder stegen dan de produktiviteit, zijn sinds 1976 zo snel omhooggeschoten, dat Zuid-Korea de kans loopt zijn concurrentiepositie ten opzichte van Taiwan te verliezen.

Deze landen zijn geenszins louter werkplaatsen in dienst van de centrumlanden. Ze nemen (in verhouding tot de rest van de oude 'periferie') steeds meer de trekken aan van een op zichzelf gericht industrieel kapitalisme, van een 'Noorden binnen het Zuiden'. In feite veroorzaakt de op-

komst van de perifere Fordistische landen, zoals dat ook geschiedde door de accumulatie van geldkapitaal in sommige OPEC landen, een splitsing van de periferie, wat een complete wijziging in de hiërarchie tot gevolg heeft. De periferie is in wezen nooit homogeen geweest. Het nieuwe element is echter de groei van de warenstroom tussen de nieuwe industrialiserende landen en de landen die nog steeds hoofdzakelijk grondstoffen exporteren of die helemaal niets hebben. Een ontwikkeling die gelijkenis vertoont met de *oude* arbeidsdeling. Op de markten in het Zuiden worden de nieuwe industrialiserende landen hoogst concurrerend voor de centrumlanden waar het gaat om produkten afkomstig van zowel de meest eenvoudige Fordistische produktielijnen als uit de intermediaire sectoren (staal bijvoorbeeld) en zelfs op het gebied van de machinebouw. In sommige gevallen ontwikkelt er zich in de 'Zuid-Zuid'-relaties een driehoeksruil van 'grondstoffen, trekarbeid en industrieprodukten'. De exporten van de nieuwe industrialiserende landen naar het Zuiden zijn tegelijkertijd veel 'regionaler', veel 'verfijnder' en 'kapitaalintensiever' dan hun uitvoer naar het centrum.¹⁴

Succes gevolgd door crisis

Het spektakulaire succes van Brazilië, Zuid-Korea en Mexico in de jaren zeventig, heeft een bres geslagen in de theorie van de 'ontwikkeling van de onderontwikkeling'. De periferie *is* in staat tot industrialisatie, tot economische groei en kan met het centrum concurreren, zelfs in de meest moderne sectoren van de industrie. In de jaren 1970-1978 bedroeg de industriële groei in Portugal gemiddeld 4,6 procent, in Mexico (waar het meest sprake was van importsubstitutie) 6,5 procent en in Zuid-Korea 18,3 procent. In Zuid-Korea steeg het Bruto Nationaal Produkt per hoofd van de bevolking van 70 dollar in 1960 tot 2.281 dollar in 1979. Als we dit vergelijken met het groeipercentage in de kapitalistische landen, in het Oostblok of in de oude importsubstitutie economieën, dan lijkt het succes van het perifeer Fordisme, en met name zijn prestaties op het gebied van de export, overweldigend.

De voorwaarden voor het succes

Op wereldschaal zijn de successen van de nieuwe industrialiserende landen heel wat minder: ze zijn op tien vingers te tellen. Landen waarvan een sub-imperialistische rol werd verwacht, zoals Nigeria, Iran en Turkije, kwamen in de problemen, of bezweken daaraan. Bovendien gaf 1980 een opleving te zien van de arbeidersstrijd en viel in Zuid-Korea, Brazilië en Polen het groeitempo sterk terug. In 1982 werd in Mexico het financiële failliet van dit industrialisatiemodel aangekondigd. Dit, ondanks deze beperkingen in ruimte en tijd niet te ontkennen succes, was te danken aan een hele reeks binnenlandse en internationale voorwaarden. We zullen ons bijna geheel tot de laatste beperken, omdat die voor het verschijnsel perifeer Fordisme van uitzonderlijk belang zijn.

Als we terugkijken naar de industrialisatie na de Tweede Wereldoorlog in Frankrijk, vallen ons onmiddellijk een aantal overeenkomsten op. In de eerste fase van de wederopbouw werden de import van machines en de 'overdracht van technologie' gefinancierd door het Marshall Plan en terugbetaald met produkten van een laag technologisch nivo. Daarop volgde een tweede fase, waarin de plattelandsbevolking werd opgenomen in de rijen van de industrie-arbeiders en de Franse industrie de interne markt van Afdeling I heroverde. De verschillen zijn echter niet minder duidelijk. Gekonfronteerd met de mogelijkheden van een Fordistische ontwikkeling, was de uitgangssituatie in Frankrijk gunstiger. Het land beschikte niet alleen al over een ontwikkelde industriële basis, maar riep tegelijkertijd instituties in het leven om lonarbeid zodanig te integreren, dat er een binnenlandse markt ontstond voor de groeiende produktie. De overgangsstructuur na de oorlog en de Marshallhulp wezen al in de richting van een relatief op het eigen land gericht accumulatiemodel, waarin er een nationale soevereiniteit bestond bij het opstellen en naleven van procedures voor het reguleren van de faktor arbeid. Dat is duidelijk niet het geval met de industrialisatie in de periferie. Daar dragen het accumulatiemodel en de reguleringswijze een direkt en duurzaam internationaal karakter. Want nu is er een Afdeling I van het Fordisme in de centrumlanden, die een Afdeling II in de periferie van kapitaalgoederen moet voorzien om konsumptiegoederen voor alle arbeiders te fabriceren. En deze arbeiders wonen voor een deel in het centrum en verdienen hoge maar slechts langzaam stijgende lonen, en voor een deel in de periferie, waar de lonen stijgen, maar wel vanaf een heel laag nivo.

De ontwikkeling van het perifeer Fordisme werd gefinancierd met buitenlands kapitaal. Als waarborg voor de terugbetaling van de leningen golden; a) de inkomsten uit de traditionele export (inclusief olie en de overboekingen van trekarbeiders); b) de 'belofte van toekomstige werkgelegenheid' in de nieuwe industrialiserende landen, die slechts te realiseren is als de nieuwe produktieprocessen ook winstgevend zijn en als er voor de toekomstige produkten ook een afzetmarkt gevonden wordt en c) de welhaast verplichte aanwending van het geleende kapitaal voor de aankoop van machines in het centrum.

De internationale bankwereld zag dit unaniem als een haalbare kaart, temeer omdat de eerste oliecrisis voor een grote overvloed aan liquide middelen had gezorgd. De overschotten aan 'olie-geld' van de OPEC landen, die op Westerse particuliere banken gedeponerd waren, moesten hoe dan ook uitgeleend worden. Op een briljante maar onkontroleerbare wijze werd het geld weer in omloop gebracht in de landen die de beste vooruitzichten leken te hebben, de nieuwe industrialiserende landen. De bankiers belegerden letterlijk potentiële leners. Tussen 1974 en 1978 steeg het internationaal uitgezette kapitaal van de belangrijkste Westerse banken van 280 tot 900 miljard dollar. De tweede oliecrisis zorgde voor een herhaling van deze aktie.

De financiering op internationaal nivo door banken, die gelijk op loopt met de internationalisering van de produktie, verdringt vanaf dat moment de direkte investeringen naar de achtergrond. Meer in het algemeen heeft de 'partikuliere internationale schuldeconomie' de direkte investeringen in staatsleningen aan 'ontwikkelingslanden', met name aan de nieuwe industrialiserende landen, naar het tweede plan verwezen. Dit voor de jaren zeventig belangrijke verschijnsel is al uitgebreid beschreven en geanalyseerd. Het zet trouwens het traditionele beeld van 'afhankelijkheid' op de kop, omdat het de lokale heersende klassen zijn die zich 'uit vrije wil' in de schulden steken om hun konsumptie- en ontwikkelingsplannen te financieren.¹⁵

Vanuit het oogpunt van waarde-overdracht van de periferie naar het centrum, is het nieuwe systeem even efficiënt als het oude. (De theoretische en politieke problemen verbonden aan het op een hoop gooien van de banken van de OPEC en het financiële systeem in het centrum, laten we hier buiten beschouwing.) Naast het feit dat de export van de nieuwe industrialiserende landen vaak ontoereikend is om de import te dekken, is een toenevend deel van de inkomsten uit de export nodig voor het betalen van rente over de schulden. Bij het klassieke verschijnsel van repatriëring van winst door multinationals, komt nu de zware last van rente en afslossing.

Het was heel gebruikelijk om de negatieve kapitaalbalans van de overheerste landen aan de kaak te stellen. Nu moet er aan toegevoegd worden, dat het bedrag aan rente en afslossing van ontwikkelingslanden die niet over olie beschikken, sinds 1979 groter is dan de groei van hun buitenlandse schulden op lange termijn (zie tabel 1). Met andere woorden: deze landen betalen meer terug dan ze aan leningen krijgen. Aan hun betalingsverplichtingen, die voor het grootste deel uit rente bestaan (en voor het kleinste uit afslossingen), kunnen ze alleen voldoen middels de export van goederen en diensten. Op deze manier verdwijnt gemiddeld 20 procent (zelfs in het geval van Zuid-Korea nog altijd zo'n 13 procent). Maar sinds het einde van de jaren zeventig vertoont ook de goederen- en dienstenbalans van de nieuwe industrialiserende landen een tekort. Vanaf 1980 zijn deze landen aangewezen op korte termijn leningen om hun betalingsbalans in evenwicht te krijgen.

De financiering van tekorten — in de hoop op toekomstige export — heeft steeds kortstondiger en gevaarlijker vormen aangenomen. Toch blijft dit systeem functioneren, omdat er een bron bestaat, in de gedaante van de Euromarkt, of liever 'xenomarkt',* waar zonder wettelijke beperkingen geld gecreëerd wordt. Deze ongecontroleerde uitgave van kredietgeld is gebaseerd op de gok dat de expansie van de nieuwe industrialiserende landen zich kan en zal voortzetten. Om met Michalet te spreken: 'De afwezigheid van een

* De eurodollarmarkt en de aziëdollarmarkt (noot vert.)

Tabel 1: Ontwikkelingslanden zonder olie: eb en vloed van de lange termijn kredieten.

	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Totaal nieuwe schuld (in miljarden dollars)	23,3	26,5	29,4	40,2	56	50,1	77,3	55,1
Rente en afslossing (in miljarden dollars)	17,5	21,4	23,8	30,3	43,7	60,5	75,2	96,4
Rente en afslossing als % van export van goederen en diensten	11,2	13,5	12,8	13,8	17	18,3	18,2	20,8

bron: D. Llewellyn, *Avoiding an international banking crisis*, *National Westminster Bank Quarterly*, augustus 1982.

regulering (in de zin van beheersing) van het transnationale partikuliere bank-systemen, laat een regulering (in de zin van de verwachte vraag en het mogelijke aanbod aan elkaar) toe van het kapitalistische systeem op wereldschaal.¹⁶

Hoewel er op internationaal nivo geen wettelijke beperking bestaat op geldschepping, moet het partikulier kredietgeld nog altijd gedekt worden door toegang tot kredietgeld dat het stempel draagt van sterke ge-industrialiseerde landen.* Juist in de jaren zeventig werden echter grote

*In tegenstelling tot de klassieke opvatting is de geldvoorraad niet het produkt van een (metaal?) basis en een 'multiplier'. De geldvoorraad wordt van binnenuit bepaald door de vraag van degenen die krediet vragen aan de banken, die op hun beurt hun projecten 'pre-valideren', dat wil zeggen reeds voordat een waar gereed is de in geld uitgedrukte waarde aan de lener uitkeren. Hoewel deze produkten de inschakeling van produktiemiddelen en waardescheppende arbeid inhouden, moeten ze een 'sanktionering' of validatie door de markt krijgen door de verkoop van produkten. Deze waarden, die zich nog in het stadium van produktie en waardetoekenning bevinden, kunnen 'waarde in de maak' genoemd worden. Banken die kredietfaciliteiten verschaffen aan ondernemers lopen vooruit op de latere waardetoekenning, maar zij moeten toch een deel van het krediet in een vrij inwisselbare munt verstrekken (en internationaal is dat de dollar). Deze munt krijgen ze van hun centrale bank, die in het licht van de belangen van de handelsbanken bij de projecten van de ondernemingen geld uitgeeft met een officiële dekking. Deze monetarisering van de schulden (door de inkoop van schatkistpapier door de centrale bank van de partikuliere banken, waardoor de geldvoorraad stijgt) scheidt de 'monetaire basis', dat wil zeggen, het deel van de kredieten, waarvan de waardetoekenning in de ogen van de centrale bank verzekerd is. De 'pseudo-validatie' anticipeert derhalve officieel, in een door de staat gegerandeerde vorm op de processen van produktie en commercialisering die ten grondslag liggen aan de 'waarden in de maak'. (Zie Lipietz, 'Le Monde Enchanté', Paris 1983 of de binnenkort bij Verso te verschijnen Engelse editie hiervan).

handelstekorten vereffend door de willekeurige uitgifte van dollars. Deze xenodollars vormden een soort basis voor de internationale geldschepping. Daarom kregen de door internationale banken verschaftte leningen, die een waardetoekenning vooraf waren aan de groei van de nieuwe industrialiserende landen, voor een deel een pseudo-waarde door het drukken van bankbiljetten door de Federal Reserve, de Amerikaanse centrale bank. Het slappe monetaire beleid in de Verenigde Staten tijdens de periode Carter (afgezien van het eerste monetaire offensief eind 1979 - begin 1980), vormde een onderdeel van een breder Keynesiaans beleid, dat bijdroeg aan een zwakke maar nog substantiële groei van de maatschappelijke vraag in de landen van het centrum.

In de jaren zeventig vielen dus drie 'wonderbaarlijke' voorwaarden voor het succes van de 'nieuwe industrialisatie' samen. 1) In het centrum onderging het Fordisme een produktiviteitskrisis, terwijl het in de periferie nog de kracht van de jeugd bezat. Het verschil in produktiviteit werd niet alleen kleiner, maar werd ook meer dan goed gemaakt door het verschil in loonkosten. 2) Ondanks de crisis van het Fordisme voerden de staten in het centrum een Keynesiaans beleid van handhaving van de vraag, waarbij de nieuwe industrialiserende landen een deel van een relatief en absoluut groeiende markt kregen toebedeeld. 3) Het bestaan van xenodollars, gesteund door een slap beleid ten aanzien van de uitgifte van geld in de Verenigde Staten (maar ook in West-Duitsland en Japan) bood gemakkelijke kredietmogelijkheden voor investeringen in de nieuwe industrialiserende landen.

De laatste twee voorwaarden verdwenen toen het monetarisme in het centrum de overhand kreeg. Daarop komen we later nog terug. Maar de instabiliteit van de eerste faktor vormde een interne crisisfaktor, die, zelfs bij afwezigheid van externe recessie-factoren, een crisis van het perifeer Fordisme teweeggebracht zou hebben.

De interne crisisfactoren

De algemene, en dus ook plaatselijke, factoren voor de crisis van het Fordisme, werden versterkt door verschijnselen die specifiek waren voor de periferie.

Wat het arbeidsproces betreft, doken in meer of minder verzachte vorm de problemen van de imports substitutie uit de jaren zestig weer op. De moeilijkheden hadden in het bijzonder betrekking op het bereiken van de produktiviteitsnormen van het centrum en de stijging van de kosten van de import van investeringsgoederen voor nieuwe zware industrieën. Arbeidsintensieve industrieën kregen niet alleen te maken met protektionistische maatregelen van het centrum, maar ook met het proces van terugkeer van de multinationale ondernemingen naar de centrumlanden, zodat de weinig kapitaalintensieve technologie in de periferie concurrentie ging ondervinden van de sterk geautomatiseerde technologie, die noodzakelijkerwijs in de gebieden

van de nivo's 1 en 2 geconcentreerd is, in het centrum dus. In de textielindustrie is dit heel duidelijk het geval. Massaproductie is nu winstgevender in het centrum en het is alleen nog interessant om speciale orders in Azië te plaatsen. De elektronika-industrie is thans in voortdurende beweging.

Wat de ontwikkeling van de vraag betreft, de automobielenindustrie is een typisch voorbeeld van de geringe groei die er in het centrum in zicht is. De belangrijkste nieuwe markt voor massa consumptiegoederen wordt derhalve gevormd door de loonarbeiders in de periferie. Maar hoewel de werkgelegenheid toeneemt, wordt de stijging van het loonpeil beperkt door de noodzaak concurrerend te blijven ten opzichte van het centrum. De concurrentie tussen landen van de periferie onderling begint echter eveneens een rol te spelen, zoals bijvoorbeeld tussen Zuid-Korea en Taiwan en tussen Portugal en Tunesië.

Op het algemene nivo van sociaal-politieke regulering, valt onmiddellijk de 'chaos van sociale verhoudingen' op. Aan de ene kant hebben de nieuwe industrialiserende landen een autoritaire structuur nodig om de hoge uitbuitingsgraad in de exportsectoren in stand te houden. Die uitbuitingsgraad verschilt sterk per sektor: de halve slavernij in de op export gerichte landbouw, de 'bloeddorstige Taylorisatie' in de 'zweethokken' van de textielindustrie en de bijna Fordistische arbeidsomstandigheden in de zware industrie. Aan de andere kant hebben de opkomst van een stedelijke middenklasse en van onafhankelijke vakbonden op fabrieksnivo, een democratiseringsproces op gang gebracht. Dit proces wordt ofwel teruggedrongen met als gevolg dat de repressie het regime uit balans brengt (Zuid-Korea, Polen), of dat het op onkontroleerbare manier uit elkaar klapt (Iran) of het wordt op een meer of minder flexibele wijze tegemoet getreden (Spanje, Portugal, Brazilië) maar in wezen blijft de situatie onbestendig. In het laatste geval opent het democratiseringsproces de deuren voor eisen van arbeiders, waardoor de op concurrentievoordelen gebaseerde grondslagen van de export-substitutie-strategie teniet gedaan worden.

Vanuit een strikt economisch gezichtspunt sloot de groeiende organische samenstelling van het kapitaal, die inherent is aan iedere 'stap omhoog op de technologische ladder', industrialisatie in de periferie niet uit, zolang de overvloedige internationale kredieten en goede exportvooruitzichten een tegenwicht boden voor de sterke stijging van de prijs van geïmporteerde kapitaalgoederen. Als we echter bedenken, dat de nieuwe industrialiserende landen ook enkele grondstoffen exporteerden en voor de meeste andere afhankelijk waren van importen, dan lijkt de stabiliteit van het model gedurende een heel decennium nauwelijks minder dan een wonder.

Het perifeer Fordisme in de val van het Fordisme van het centrum
Het Fordisme in het centrum wist tien jaar lang de crisis die al vanaf het einde van de jaren zestig dreigde en na de eerste oliecrisis uitbarstte, te over-

leven. Het slaagde daarin door bepaalde vormen van 'monopolistische regulering' in stand te houden. Met name dankzij de groei van de werkgelegenheid in de tertiaire sektor en de sociale uitkeringen, bleef de koopkracht van de grote massa van de loontrekkers ondanks de de-industrialisering op peil en nam vaak zelfs toe. Tegelijkertijd kon met de 'monetarisering van de schulden' een vernietiging van door de economische crisis getroffen kapitaal worden afgewend en werden nieuwe investeringen gefinancierd in de verwachting dat de onbegrensde intensieve accumulatie op wereldschaal weer zou doorzetten. Die 'monetarisering van de schulden' geschiedde hoofdzakelijk via het weer in omloop brengen van de oliedollars van de OPEC landen door het internationale bankwezen.

De essentie van het monetarisme is een weigering in te gaan op dit waagstuk. In plaats daarvan staat een besluit de crisis aan te gaan: de verdeling van de toegevoegde waarde tussen kapitaal en lonen ter discussie te stellen en een einde te maken aan het verschaffen van krediet aan onrendabel kapitaal en insolvente konsumenten. En dat alles in naam van een mythische 'sanering' — alsof alles wat nodig is voor het ontkluisteren van een nieuw groei-model het wegtrekken is van het veiligheidsnet, dat de ineensstorting van het Fordisme voorkomt; alsof het nieuwe model al geschapen is door de onzichtbare hand van de markt en slechts van het Keynesiaanse beleid bevrijd moet worden. Dit doet denken aan de vulgair-marxistische doktrine, volgens welke de produktiekrachten slechts 'de boeien van de oude produktieverhoudingen' hoeven te verbreken.

De mars naar de afgrond

De belangrijkste hefbomen van het monetaristische beleid waren de aanval op de arbeidslonen in Engeland en de Verenigde Staten en de weloverwogen verhoging van de rente, bedoeld om het scheppen van kredietgeld te vertragen. De regulering van de internationale geldschepping is echter uiteindelijk afhankelijk van de xenodollar 'markt' (dollars in handen van niet-Amerikanen) en het rentepercentage op de Amerikaanse markt. De hoeveelheid *hot money*, die van land naar land zwerft op zoek naar de hoogste opbrengst, is zodanig toegenomen, dat de rentestand in de Verenigde Staten (samen met die van de pond sterling) een bijna dwingende richtlijn is geworden voor iedere centrale bank die de betalingsbalans van zijn land moet beschermen.¹⁷ De groei van de nieuwe industrialiserende landen en de tekorten in de landen van het centrum, die ondanks een negatieve handelsbalans niet bezuinigden, werden juist met dit rondtrekkend geld (van telkens opnieuw uitgeleende oliedollars) gefinancierd.

Het was meer een doodsklap dan een sanering. Anderhalf jaar Thatcher-bewind deed alle industriële groei van de Labourregering van Callaghan teniet (— 15 procent) en na driekwart jaar Reagan was er van de groei van de periode Carter niets meer over (— 10 procent). Wat er in het

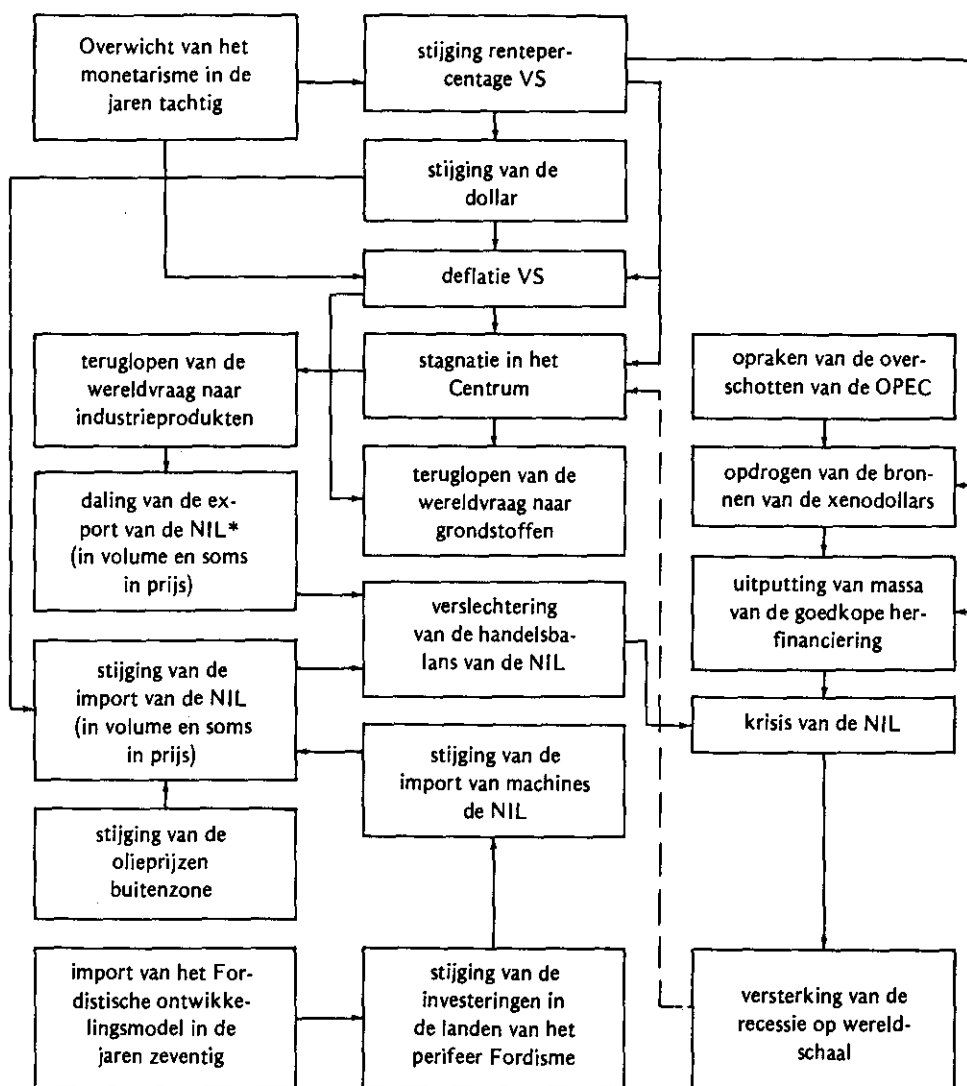
centrum aan groeigebieden resteerde ging daarop verloren, zelf in landen met de sterkste sociaaldemocratische regeringen en, al helemaal verbazingwekkend, ook in Japan dat toch een sterke concurrentiepositie bezat. Door deze algehele recessie zakte binnen een paar maanden tijds de vraag naar grondstoffen, inclusief olie. De handelsoverschotten van de OPEC landen raakten hierdoor snel uitgeput. Maar de stijgende koers van de dollar, die nog een extra stimulans kreeg door de hoge rentevoet, bood geen kostenverlichting aan de olie-importerende landen en droeg bij aan een verdieping van de recessie in de Verenigde Staten.

Sinds 1980 hadden alle nieuwe industrialiserende landen op korte termijn kredieten vertrouwd om de afbetaling van hun lange termijn schulden te verzekeren. Nu krompen hun buitenlandse afzetmarkten (voornamelijk in het centrum) juist in op het moment dat zij hun leningen moesten aflossen, terwijl de olieprijs bleef stijgen. Het uitgeput raken van de overschotten van de OPEC landen en de stijging van het rentepercentage zorgden er echter voor dat in diezelfde periode het overschot aan liquide middelen op wereldschaal plaats maakte voor een tekort aan kapitaal. Xenodollars werden schaars en duur.

Ondanks het feit dat de grote multinationale ondernemingen niet bezweken onder de aanslagen van het monetarisme, nam de crisis zodanige zorgwekkende proporties aan, dat voor het eerst weer het beeld van de kettingreactie die de depressies van de jaren dertig kenmerkte, naar boven kwam. Gedurende drie opeenvolgende jaren vond er in het Noorden geen economische groei plaats en voor het eerst sedert de jaren zeventig bleef die ook in het Zuiden, met inbegrip van de nieuwe industrialiserende landen, achterwege. De internationale handel, die aan het eind van de jaren zeventig nog met vijf tot zes procent groeide, nam in 1981 met drie procent (in volume) af. In 1982 daalde in het Midden-Oosten en in Latijns-Amerika het inkomen per hoofd van de bevolking. Tot dan toe was dat 'alleen maar', als je dat zo mag zeggen, het geval geweest in Afrika. En terwijl nationaal noch internationaal de vraag in de wereld ook maar enig teken van herstel vertoonde, moesten de landen in de Derde Wereld (en vooral die met een relatief grote export van industrieproducten) in 1982 tachtig miljard dollar aflossen op hun lange termijn kredieten en zeker nog eens 120 miljard dollar op hun korte termijn kredieten. Zoals nog eens samengevat in grafiek 1, was het doek voor de nieuwe industrialisatie gevallen.

Alle landen die voor de afbetaling van hun schulden op inkomsten uit de export hadden gegokt — zoals Polen, Mexico en het Chili van Pinochet, het land met de grootste schuld per hoofd van de bevolking — zagen zich gedwongen de betalingen stop te zetten.

Maar is de tweede oliecrisis niet méér verantwoordelijk voor de afbraak van de nieuwe industrialisatie dan de 'monetaristische crisis?' Die

Grafiek 1
De financiële worging van het perifeer Fordisme.

* Nieuwe industrialiserende landen.

tweede oliekrisis is zeker niet onbelangrijk geweest. Ze speelde duidelijk een rol in het besluit van regeringen in het centrum voor een monetaristisch beleid te kiezen. Maar we moeten niet vergeten dat de eerste oliekrisis juist de aanzet heeft gegeven voor de 'nieuwe industrialisatie' en dat Mexico en Venezuela hadden moeten profiteren van de tweede oliekrisis. De *OECD Observer* van januari 1983, waarin de crisis verklaard wordt uit de stijging van de olieprijs, levert zelf de cijfers waarmee die interpretatie sterk genuanceerd kan worden. In 1980 gaan de rentekosten met een sprong omhoog (het eerste monetaristische offensief), in 1981 is er een sterke daling van de inkomsten uit de export en in 1982 was het afgelopen met de groei van het exportvolume.

Volgens het *Jaarverslag 1983 van de Wereldbank* verslechterden de handelsvoorwaarden (de index van de totale waarde van de export versus de index van de totale waarde van de import) van 'modale olie-importerende landen' tussen 1979 en 1982 met 10,7 procent en met 9,7 procent ten tijde van de 'eerste oliekrisis' (1973-1976). Deze percentages liggen in een zelfde orde van grootte. De koopkracht van de export (= bovengenoemde cijfers vermenigvuldigd met de toename van het exportvolume) steeg met 2,5 procent tijdens de tweede oliekrisis, tegen 4,5 procent tijdens de eerste krisis. Het verschil tussen de twee crises ligt daarin dat de tweede krisis gereguleerd werd door een inkrimping en niet slechts door een verschuiving van de vraag op wereldschaal. Dat de groei van de koopkracht van de export nog positief bleef mag wel opmerkelijk genoemd worden. Deze landen kwamen derhalve veel meer klem te zitten op het financiële nivo van de betalingsbalans, dan op het nivo van de handel. Bovendien waren daar de schommelingen in de 'relatieve prijzen'¹⁸ veel duidelijker merkbaar, aldus hetzelfde jaarverslag. Het 'reële' rentepercentage van de eurodollar, dat wil zeggen het kwartaalgemiddelde, verminderd met de stijging van de exportprijzen van alle ontwikkelingslanden (de OPEC landen inbegrepen) dat tussen 1970 en 1972 nul was, daalde tot - 30 procent in 1974 (door de stijging van de olieprijs), schommelde rond nul tussen 1975 en 1978, daalde niet verder dan tot - 10 procent in 1979 en steeg daarna tot plusminus 20 procent in 1981 en 1982!

We moeten tenslotte niet vergeten, dat de olieprijs steeg tot 34 dollar per vat in een periode waarin de dollar sterk in waarde verminderde. De stijging van de dollar heeft de totale olierente aanzienlijk vergroot, maar deze stijging was het gevolg van het monetaristische beleid van de Amerikaanse centrale bank.

Of nu de tweede oliekrisis verantwoordelijk was voor de ontregeling van de internationale handel en welke hypothese men ook los laat op de vraag, wat er gebeurd zou zijn, als de oliekrisis niet was gevolgd door een monetaristische krisis, feit blijft, dat de stijging van de olieprijs door dat monetaristische beleid werd vertaald in een langdurige recessie over de hele wereld. In ieder geval markeert het monetaristische keerpunt eind jaren

zeventig, begin jaren tachtig een politieke, sociale en kulturele weigering om te anticiperen op de latere realisatie van het betrokken kapitaal. Het is bekend dat vertrouwen in de toekomst via het investeringsmechanisme invloed heeft op het heden en ook dat investeringen bijdragen aan het productief maken van kapitaal dat al op een eerder tijdstip is vastgelegd in de productie van produktiegoederen. Door het tijdperk van de 'zachte dwang'¹⁹ voor gesloten te verklaren, vernietigde het monetarisme de laatste resten van de 'Keynesiaanse groei' van de jaren zeventig, die zorgden voor een industriële expansie in de orde van 2 tot 4 procent in de landen van het centrum en van 10 tot 15 procent in de perifeer Fordistische landen. En dat is niet slecht voor een tijd van grote crisis.

Het monetarisme was niet langer bereid risico's te lopen en grote sommen te investeren in een nog te vervaardigen produkt in de hoop dat de waarde daarvan in de toekomst gerealiseerd kon worden. Net zoals Shylock in 'De Koopman van Venetië' zijn pond vlees opeistte, eistte het monetarisme zijn aandeel in gerealiseerde waarde. Wat eigenlijk een pijnlijke verandering was geweest na twintig jaar frisse en onbezorgde groei werd door de monetaristische politiek plotseling een regelrechte catastrofe. Het scheurde de netten van de monopolistische regulering in stukken, waarmee de verworvenheden van de welvaartsstaat, die de maatschappelijke vraag in evenwicht hielden, werden aangetast en de draad, waaraan de productie hing van 'waarden in de maak', wier realisatie niet verzekerd was (de pseudo-waarden), werd doorgesneden. Een wereld die reëel nog vooruitgang boekte, omdat ze nog betoverd was door het sprookje van expansie op krediet, werd daarmee in de afgrond gestort.

Het monetarisme overboord gegooid

Jupiter maakte degenen die hij wilde vernietigen, eerst gek. Mensen maken niettemin hun eigen geschiedenis. Met negen jaar vertraging kwam in de zomer van 1982 het spookbeeld van de jaren dertig weer tevoorschijn. Het tandem Thatcher-Reagan had ervoor gezorgd dat de productie in beider landen met meer dan tien procent was gedaald en dat de recessie zich over de hele wereld uitbreidde. De internationale financiële gemeenschap was evenwel op de hoogte gesteld van de realisatie-hiërarchie (of liever de hiërarchie van de selectieve ontwaarding) die de Amerikaanse centrale bank, de Fed, van plan was te volgen. In grote lijnen kwam het plan van de Fed erop neer dat men de vernietiging van 'kleinere waarden in de maak' en zelfs van grote industriële waarden (fabrieken, kapitaalgoederen) aanvaardde, maar niet zou toelaten, dat het banksysteem, of het nu grote banken of nationale staten betrof, ineens stortte. Het vernietigen van 'waarden in de maak', zonder daarbij het vertrouwen te schenden in het daaraan verbonden kapitaal, was gemakkelijker gezegd dan gedaan: de banken hadden al forse bedragen geïnvesteerd in projecten waar door de wereldwijde recessie de nodige vraagtekens

bij te zetten waren. Grote partikuliere banken hadden bijvoorbeeld geld geleend aan een aantal 'kleine' landen die nergens anders terecht konden. Met het toenemen van het aantal faillissementen van industriële ondernemingen kwamen de banken er achter, dat de schulden van die ondernemingen een aanzienlijk deel van hun eigen aktiva besloegen.

Op 17 mei 1982 ging Drysdale Government Securities bankroet, waardoor Chase Manhattan Bank 258 miljoen dollar verloor. Om de paniek te beteugelen injecteerde (pseudo-valideren) de Amerikaanse centrale bank 3 miljard dollar. In juni-juli ging de Banco Ambrosiano, de belangrijkste partikuliere bank van Italië, en zijn filiaal in Luxemburg failliet. De Midland Bank en andere banken verloren hierdoor 400 miljoen dollar, omdat de Italiaanse centrale bank elke verantwoordelijkheid weigerde te accepteren, die zij volgens de internationale financiële gemeenschap wel had. In juli verklaarde de Penn Square Bank zichzelf bankroet en zorgde er zo voor dat zijn grootste krediteuren, Continental Illinois en opnieuw Chase Manhattan Bank in een liquiditeitscrisis terecht kwamen. Nu moest men zich wel serieus afvragen op welke moment de centrale banken zouden besluiten de banken van de tweede rang te 'laten vallen' door hun verliezen niet meer te dekken (pseudo-valideren).

Men moet wel bedenken dat ten aanzien van het in betalingsproblemen verkerende Polen die vraag er al een half jaar lag. Maar men hield de bewering vol dat het ging om een 'betalingsachterstand', om zo de fictie in stand te houden dat de Westerse banken die de leningen hadden verstrekt nog aanspraak konden maken op de terugbetaling van die leningen. Toen Mexico, met een schuld van 80 miljard dollar, waarvan 6 miljard bij 1100 Westerse banken, op 13 augustus de betalingen stopzette, begon de stormloop pas goed. Alle andere grote debiteuren, zoals Brazilië, verklaarden niet in staat te zijn rente of aflossing te betalen. En inderdaad, waar hadden ze die van moeten betalen? Niemand kocht nog iets van hen en niemand leende hun nog geld.

De langverwachte crisis nam de vorm aan van een 'afschrikkingscrisis'. Het monetarisme dreef niet alleen ondernemingen die deel uitmaakten van het oude ontwikkelingsmodel tegen de muur, maar ook die landen die zich te elfder ure in de armen van het perifeer Fordisme hadden geworpen. Het was duidelijk dat hun bankroet het failliet zou betekenen van het hele monetaire systeem. En omdat het monetarisme de wereld, met name de Verenigde Staten, naar de rand van de afgrond had gevoerd, werd het overboord gegooid.

Vanaf juli 1982 gaf de Amerikaanse centrale bank elke ambitie op om de geldvoorraad in de hand te houden en veranderde van koers. Men besloot alles te financieren (pseudo-valideren) waarvan de waardevernietiging een ramp zou betekenen. Het officiële discontopercentage zakte binnen twee maanden van vijftien naar negen. Amerikaanse vertegenwoordigers bij de

Bank voor Internationale Betalingen en het Internationale Monetaire Fonds zetten op het laatste moment een reddingsoperatie op touw voor de landen die op de rand van het bankroet balanceerden. In de Verenigde Staten en Engeland naderen de verkiezingen; de tijd was rijp voor de weelde van een mini-herstel. Bovendien waren de voorraden tot een minimum geslonken, de machines verouderd en was de introductie van nieuwe automodellen al te lang uitgesteld. Na twee jaar recessie, dekapitalisatie en waardevernietiging vereiste de terugkeer naar eenvoudige reproductie een 'technische opleving'.

In de Verenigde Staten werd dit herstel met puur Keynesiaanse methoden ter hand genomen: de belastingen gingen omlaag, de overheidsuitgaven in de bewapeningsindustrie stegen en men liet de teugels vieren van het monetaire beleid. De totale geldvoorraad, die tussen zomer 1981 en zomer 1982 met vier procent groeide, nam de daaropvolgende twaalf maanden toe met veertien procent. Investerings bleven uit omdat het reële rentepercentage niet daalde. Dit weerhield Amerikaanse banken er echter niet van 40 miljard dollar in de eurodollarmarkt te pompen om de redding van landen met grote schulden te vergemakkelijken. Redding is daarvoor wel een groot woord. In werkelijkheid bleef het afschrikkingsevenwicht, maar wel op een veel lager nivo.

Wat de geldschietters betreft: alleen al de drie grootste debiteuren van Latijns-Amerika (Mexico, Brazilië en Venezuela) waren aan de banken Citicorp, Chase Manhattan, Hanover Manufacturers Trust, en Bank of America bedragen verschuldigd, die respectievelijk 180, 183, 174 en 148 procent van de totale activa van die banken omvatten. In totaal ging het om vijf tot acht miljard dollar per bank.

Wat de debiteuren betreft: hoewel Mexico er na de presidentsverkiezingen in toestemde zich onder de strenge discipline van het IMF te stellen, hield Brazilië in december 1982 op met het beloven van beterschap en verklaarde niet langer bereid te zijn ook maar iets te betalen. De rente en aflossingen bereikten in 1982 het nivo van de totale export. In januari 1983 ondertekende Brazilië een nieuwe intentieverklaring met het IMF; het IMF maakte in mei en augustus bekend dat de afspraken niet waren nagekomen, in september werd een nieuwe verklaring ondertekend, enzovoorts. Toen op dreigementen met een eenzijdige stopzetting van betalingen door Brazilië, een streng bezuinigingsprogramma volgde dat opgelegd was door het IMF, maar dat men evenzo vlot weer opgaf onder druk van de opstanden in de steden, slaagde Brazilië erin het ene krediet na het andere los te krijgen van het IMF en de Bank voor Internationale Betalingen. Elk nieuw bedrag betekende groen licht voor een hernieuwing van de kredieten van de particuliere banken.

In het *IMF Bulletin* van 1 augustus 1983 staat een overzicht van de schulden waarover sinds augustus 1982 opnieuw onderhandeld is: 75 mil-

jard dollar van Mexico, Brazilië, Venezuela, Argentinië en Polen en nog eens 25 miljard dollar van twaalf andere landen. In de voorafgaande twintig jaar waren maar dertien van zulke overeenkomsten waarbij commerciële banken betrokken zijn, ondertekend. De meest recente voorbeelden daarvan zijn de 3 miljard dollar voor Turkije (1979) en de 4,8 miljard voor Polen (1982).

Het afgelopen jaar is het karakter van de heronderhandelingen onmiskenbaar veranderd. In plaats van het louter toestaan van korte termijn regelingen voor individuele landen, houdt het nu op de een of andere manier een herkenning in van het feit dat tegenover een groot deel van de internationale leningen geen enkele dekking staat; dat het even bevroren is als het kapitaal van een 'direkte' aandeelhouder in het perifere Fordisme.

Konklusie

Recentelijk is de situatie nauwelijks fundamenteel veranderd. Het herstel in de Verenigde Staten, dat te danken is aan het loslaten van monetaire en budgettaire controle, is niet sterk genoeg geweest om een algemene opleving van de export mogelijk te maken, met uitzondering van Azië. Bovendien is er nog steeds even weinig geld beschikbaar voor de financiering van de tekorten van de Derde Wereld, aangezien de tekorten in de Verenigde Staten worden gefinancierd met xenodollars, waarvan het rentepercentage hoog is. Onder deze omstandigheden blijken nieuwe afspraken die tussen de zomer van 1982 en de zomer van 1983 voor gemiddeld 3 jaar gemaakt zijn, niet het beoogde effect te sorteren. Niet alleen zal het probleem van de betaling van de aflossing in 1985-1986 opnieuw aan de orde komen, maar Argentinië en Brazilië slagen er ook nu al niet in op tijd hun rente te betalen. Dat heeft weer ernstige gevolgen voor het vertrouwen in de Amerikaanse banken.²⁰ Tegen de achtergrond van economische ineenstorting en honger die het IMF de Derde Wereld oplegt, blijft het 'afschrikkingsevenwicht' tussen krediteuren en debiteuren bestaan. Maar het is van belang aandacht te schenken aan het verzet van de Argentijnse regering, die liever dreigt dat ze haar schulden niet zal erkennen, dan dat ze het demokratiseringsproces ter discussie zal stellen.

Een aantal Derde Wereldlanden bevindt zich op dit moment in een soortgelijke positie als de Franse staalindustrie en in de toekomst mogelijk de nucleaire-industrie. Ze hebben ongetwijfeld een deel van hun leningen verspild maar dat is geenszins de kern van de zaak. Ze investeerden in een ontwikkelingsmodel dat vanuit een sociaal en cultureel oogpunt zeer diskutabel is, maar waartoe ze werden aangezet en zelfs verplicht door het mondiale financierswezen. In feite is dit op export gerichte model een tiental jaren geleden door het IMF aan deze landen opgelegd. Een van de redenen waarom dit model nu in een crisis verkeert, is dat er geen afzetgebied bestaat voor de nieuwe investeringen. Als een individuele onderneming — en dat geldt des te meer voor een hele sektor — in dergelijk vaarwater belandt,

zijn er een aantal mogelijkheden. De gezonde delen worden uit de onderneming gelicht en verdeeld onder de schuldeisers met voorkeursrechten. Een andere mogelijkheid is dat de schulden worden gesocialiseerd, door openlijke subsidiëring en het verstrekken van niet terug te betalen kredieten. En tot slot kan de onderneming (gewoon) genationaliseerd worden. Er zijn zeker mensen die de voorkeur geven aan de eerstgenoemde weg. Het heeft geen zin te zeggen dat het 'politiek niet realistisch is', schrijft *The Banker*, 'ook revoluties zijn onderdeel van een aanpassingsproces'. Een land kan zich ondersteboven keren en een deel van zijn bevolking vermoorden, maar als het geen leningen of schenkingen weet te bemachtigen en niet over reserves beschikt, moet het zijn uitgaven in het buitenland in overeenstemming houden met de inkomsten.²¹

Een groot deel van het internationale financierswezen staat dat vermoedelijk voor ogen: onderhandelen over een nieuw aflossingsschema voor de schulden, zodat zoveel mogelijk geld gered en elders opnieuw geïnvesteerd kan worden. De plannen voor nieuwe aflossingsschema's, die geassocieerd worden met Rohatyn of Zombanakis,²² hebben het voordeel dat ze het stompzinnige doemdenken vermijden van de monetaristische Shylocks, wier stupiditeit men intussen wijd en zijd inziet. Maar het effect van zulke plannen is dat grote delen van de bevolking van het Zuiden in termijnen betalen voor de fouten die de regeringen van het Noorden tussen 1979 en 1982 gemaakt hebben.

Aan het andere uiterste staat het dreigende gepraat over een stopzetting van betalingen voor onbepaalde tijd of een weigering ronduit om de schulden te erkennen. De Sovjet-Unie heeft immers nooit de schulden van het tsaristische Rusland afgelost, net zomin als Duitsland aan zijn verplichtingen tot herstelbetaling heeft voldaan. Desondanks is het internationale financierstelsel niet in elkaar gestort. De kleine Franse *renteniers* zijn hun appeltje voor de dorst kwijtgeraakt. De vraag is echter hoe in een tijdperk van puur kredietgeld het gat in het financiële administratiesysteem van de grote banken gedicht moet worden. De Westeuropese banken zijn al begonnen met een stroppenpot voor de verliezen die ze in Polen geleden hebben, maar de daaruit voortvloeiende stijging van het reële rentepercentage zal zwaar drukken op toekomstige investeringsprogramma's.

Een andere oplossing om de banken niet failliet te laten gaan en hen in staat te stellen kredieten te blijven verlenen zou de instelling van een compensatiefonds kunnen zijn, waarin ontwikkelde kapitalistische landen belastinggeld storten. Hoewel zo'n initiatief niet verspeend zou zijn van economische logica, zal het waarschijnlijk niet als een politieke haalbare oplossing worden beschouwd.

In de huidige impasse lijkt de meest 'verlichte' koers door te gaan met de monetarisering van de schulden, in de hoop dat veel onverstandige investeringen uit het verleden nu de bedoelde afzet zullen vinden en dat de

waardevernietiging van de rest bijna ongemerkt opgaat in een geringe toename van de inflatie op wereldschaal. Konkreet zou dit het uitdelen van wereldpapiergeld (Bijzondere Trekkings Rechten) aan de door schulden geslaagde Derde Wereld inhouden. Het IMF zelf raakt langzamerhand bekeerd tot het idee van een 'diskrete, allesomvattende toename van de liquiditeit',²³ hoewel dat juist van de grootste debiteuren de scherpste aanpassingsmaatregelen zou vereisen, wat nog steeds ten nadele zou zijn van hun interne markt. Dit levert een in hoge mate tegenstrijdige situatie op: want bij het ontbreken van een krachtig herstel van de vraag op wereldschaal, zouden aanpassingsmaatregelen, die gericht zijn op een vergroting van de export juist die structurele kenmerken van de nieuwe industrialiserende landen versterken, die tot de crisis van 1981-1982 hebben geleid.

De monetarisering van de schulden, als een poging om de gaten te dichten in het internationale geldcircuit, die daar door de monetaristische schokbehandeling in zijn geslaagd, heeft alleen zin als daarmee niet het oude model in een nieuw jasje wordt gestoken. Als het dus wordt aangegrepen om de politiek van de nieuwe industrialiserende landen bij te sturen volgens een economisch model, dat minder afhankelijk is van de periodieke kuren van het Fordisme in het centrum. De konsumptienormen zouden afgestemd moeten worden op een vermindering van de import, de produktie zou meer gebruik moeten maken van ter plaatse aanwezige middelen en de accumulatie zou minder afhankelijk moeten zijn van de onzekere buitenlandse markten. Maar daarvoor zijn maatschappelijke veranderingen en een wijziging van de internationale economische orde nodig, die veel verder gaan dan in de monetaire problematiek.

Nog een opmerking tot slot

Tijdens de conferentie van Caracas werd bekend dat Turkije honderdzestig F-16 vliegtuigen had besteld, ter waarde van 15 tot 20 miljoen dollar per stuk. General Dynamics sleepte de order in de wacht omdat zij er als enige maatschappij in was geslaagd een financiële regeling te treffen waarmee de vliegtuigen op krediet gekocht konden worden. Turkije was het eerste van de daarvoor in aanmerking komende nieuwe industrialiserende landen die om een nieuw aflossingsschema voor de schulden, tot precies het bedrag van de F-16 order, verzocht. Hoewel het monetarisme geen produktiemiddelen zonder dekking zal financieren, is het blijkbaar niet zo kieskeurig als het gaat om 'duivelstuig'.

Dit artikel is overgenomen uit *Amérique Latine*, nr. 16, oktober-december 1983 en aangevuld met enkele recentere gegevens die waren toegevoegd aan de Engelse vertaling in *New Left Review*, nr. 145, mei-juni 1984. Vertaling: Marianne Wijermars.

Noten

1. Het is niet zonder betekenis dat in *The Economist* van 30 april 1983 de kop 'An Oryg of Credit' gebruikt wordt om de trends in het bankwezen in de jaren zeventig te beschrijven. In een ander artikel over Latijns-Amerika (Where the Money Went) wordt de nadruk gelegd op de verspillig van kredieten.
2. Zie *The Economist*, a.w.
3. In 1981 daalde het aandeel van de industrie in het Bruto Nationaal Produkt in Chili tot het nivo van 1960 en in Argentinië van 32 tot 25 procent.
4. Zoals C. Palloix het uitdrukte in: *L'économie de credit international*. in: *La France et le Tiers Monde*, PUG, Grenoble, 1979.
5. Zie ook A. Lipietz, 'Towards Global Fordism?', in: *New Left Review*, nr. 132 en Derrière la crise: la tendance à la baisse du taux de profit, in: *Revue Economique*, nr. 2, maart 1982. Zie voor de Nederlandse vertaling van het eerstgenoemde artikel *Derde Wereld* 82/5, december 1982.
6. M. Aglietta, *Régulation et crises du capitalism*, Paris, Cakmann-Lévy, 1976; B. Coriat, *L'atelier et le chronométré*, Paris, Bourgeois, 1979.
7. A. Lipietz, Derrière la crise: la tendance à la baisse du taux de profit, in: *Revue Economique*, nr. 2, maart 1982.
8. A. Lipietz, *Le capital et son espace*, Paris, Maspéro, 1977 (nieuwe editie 1983).
9. Zie voor de gevaren die verbonden zijn aan zulke benaderingswijzen A. Lipietz, 'Imperialism or the Beast of the Apocalypse', in: *Capital and Class*, voorjaar 1982.
10. Zie de bijdrage van P. Tissier, a.w.
11. Deze strategie werd in de jaren zestig geïnitieerd door een aantal Zuid- en Oosteuropese landen, zie A. Lipietz, Sur les fordistes de l'Europe du Sud, CEREMAP-papier, nr. 8319, Paris, 1983. In een Engelse vertaling gepresenteerd op het seminar op Naxos onder de titel 'European Integration: Urban and Regional Problems', september 1983.
12. Deze importbehoefte wordt niet langer bepaald door de consumptieve uitgaven van de heersende klassen in de exportsector, maar door de noodzaak verschillende investeringsplannen uit te voeren en voor een follow-up te zorgen. Deze vraag naar geïmporteerde goederen wordt daardoor minder elastisch ten opzichte van de schommelingen in het nationaal inkomen. R. Hausmann, *State Landed Property, Oil Rent and Accumulation in the Venezuelan Economy*, dissertatie, Cornell University, 1981.
13. Zie hiervoor het IRFI-rapport, *Rapport Annuel Mondial sur le Système Economique et les Stratégies*, Paris, 1982.
14. Zie C. Palloix, a.w. Barthélémy, Besnainou en Ewencyk, 'Vers des limites financières à la croissance', in: *Economie Prospective Internationale*, nr. 3, 1980.
15. Zie C.A. Michalet, *Banques multinationales, firmes multinationales, et économie mondiale*, CEREM-papier, Université Paris X, 1980.
16. Het gaat hier om het reële rentepercentage, dat wil zeggen dat daarin het internationale waardeverlies is verdisconteerd, dat veroorzaakt wordt door de relatieve devaluatie van het betrokken geld.
17. Het verschil in de prijs die betaald moet worden voor geïmporteerde goederen en de prijzen van de eigen exportproducten (noot vert.)
18. Deze uitdrukking is ontleend aan J. Kornai, 'Resource-constrained versus Demand-constrained Systems', *Econometrica*, Vol. 47, nr. 4, juli 1979.
19. Zie Claude Julien, 'Le Tiers Monde face à ses dettes', *Le Monde Diplomatique*, mei 1984.
20. R. Pringle, 'How Developing Countries are Coping with their Debt', *The Banker*, december 1982. Dit artikel begint met de konstatering dat de strategie van groei gefinancierd met tekorten in de nieuwe industrialiserende landen in de jaren zeventig heel bruikbaar was en een aantal positieve effecten heeft gehad.
21. Dit is de titel van een dossier van Paul Fabre in *Le Monde* (13 september 1983). Fabre wijst op de tegenstrijdigheden van de mentor van de landen met grote schulden. Hij bepleit zowel sterke interne bezuinigingen als een minder strak monetair beleid, dat de inflatie op wereldschaal weer in gang zet.